

IBN ARABIY ILMIY MEROSI VA UNING JAHON FALSAFIY TAFAKKURIDAGI AHAMIYATI

*Yarashova Mohlaroyim Shuxrat qizi,
Osiyo xalqaro universiteti
Xorijiy til va ijtimoiy fanlar
kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi islom olamining buyuk mutafakkiri, "Shayxul akbar" unvoni bilan mashhur Muhyiddin ibn Arabiyning boy ilmiy va tasavvufiy merosi tahlil qilinadi. Uning "Vahdatul vujud" ta'limoti hamda "Fususul hikam" va "Futuhoti makkiyya" asarlarining nafaqat sharq, balki g'arb falsafasiga ko'rsatgan ta'siri va bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ibn Arabiy, tasavvuf, Vahdatul vujud, irfon, Fususul hikam, gumanizm, ma'naviy meros.

Hozirgi globallashuv va madaniyatlararo muloqot kuchaygan davrda insoniyatning ma'naviy-axloqiy muammolariga yechim topish o'ta muhim hisoblanadi. Ibn Arabiy merosi o'zining bag'rikenglik (tolerantlik), ilohiy muhabbat va insonning komillikka erishish g'oyalari bilan bugungi kun uchun ham g'oyat dolzarbdir. Uning asarlari turli din va madaniyat vakillari o'rtasida o'zaro tushunish ko'priklarini o'rnatishga xizmat qiladi.

Ibn Arabiy 500 dan ortiq asar yozgan sermahsul olim bo'lib, uning ta'limotining markazida "**Vahdatul vujud**" (Borliqning birligi) konsepsiyasi turadi. Bu konsepsiyaning asosiy qirralari quyidagilardan iborat:

- Yagona borliq: Haqiqiy mavjudlik faqat Allohga tegishli bo'lib, koinot va undagi barcha narsalar Uning turli darajadagi tajalliysi (namoyon bo'lishi)dir.
- Komil inson konsepsiyasi: Inson — borliqning ko'zgusi. Ibn Arabiy talqinida komil inson barcha ilohiy sifatlarni o'zida aks ettira oladigan oliy mavjudotdir.
- Muhabbat dini: Mutafakkir barcha dinlarning tub mohiyatini ilohiy muhabbatda ko'radi. Uning "Mening qalbim har qanday shaklni qabul qila oladi..." deb boshlanadigan mashhur bayti dinlararo bag'rikenglikning eng yuksak cho'qqisidir.

"Nafas ar-Rahmon" (Rahmonning nafasi) tushunchasi "tajalli" (namoyon bo'lish) jarayoni aslida qanday sodir bo'ladi? Ibn Arabiy buni "**Nafas ar-Rahmon**" konsepsiyasi orqali tushuntiradi. Uning fikricha, Alloh O'zining cheksiz rahmat va muhabbati sababli koinotga "nafas bergan" va bu nafas orqali borliq vujudga kelgan. Buning eng ajoyib tomoni — koinot doimiy ravishda kengayadi va yangilanadi. Har bir soniyada borliq yo'q bo'ladi va qaytadan yaratiladi (tajdidul xalq). Biz bu harakatni sezmaymiz, xolos. Ibn Arabiy bu yuksak falsafiy darajaga qanday erishgan?

(13th international scientific and practical conference)

U buni quruq mantiq bilan emas, balki "**kashf**" (ilohiy ochilish) va "**shuhud**" (ichki mushohada) orqali tushuntiradi. Tarixda mashhur bir voqea bor: yosh Ibn Arabiy o'sha davrning buyuk ratsionalist faylasufi **Ibn Rushd (Averroes)** bilan uchrashadi. Ibn Rushd undan: "*Siz ilohiy fayz orqali topgan haqiqat, biz aql va mantiq orqali topgan haqiqatga to'g'ri keladimi?*" deb so'raydi. Ibn Arabiy shunday javob beradi: "*Ha va yo'q. Bu "ha" va "yo'q" o'rtasida ruhlar o'z moddasidan uchib chiqadi va boshlar tanadan uziladi*". Bu javob ratsional falsafa va irfoniy tasavvuf o'rtasidagi munosabatni ko'rsatuvchi eng mashhur tarixiy dalildir. 500 dan ortiq asardan bugungi kungacha taxminan 100 ga yaqini yetib kelgan. Ulardan eng kattasi "**Al-Futuhot al-Makkiyya**" (Makkada ochilgan sirlar) bo'lib, u shunchaki tasavvuf kitobi emas. Ushbu asar islom huquqi (fiqh), kalom, tilshunoslik, psixologiya va astronomiyani o'z ichiga olgan ulkan ensiklopediyadir. Ibn Arabiy har bir fanni o'zining tasavvufiy nuqtai nazaridan qayta kashf qilgan. Qizig'i shundaki, Ibn Arabiy o'z asarlarida "Vahdatul vujud" atamasini deyarli ishlatmagan. Bu murakkab g'oyalarni yaxlit bir falsafiy maktab holiga keltirgan va tizimlashtirgan inson uning eng yaqin shogirdi **Sadriddin Qunaviy** bo'lgan. Aynan Qunaviy tufayli bu ta'limot Sharq dunyosiga, xususan, Movarounnahr va Turkiyaga keng yoyilgan. Ibn Arabiy shunchaki bir mutasavvif emas, balki koinot qonuniyatlari va inson ruhiyatini chuqur tushungan buyuk daho sifatida ko'rsatishga yordam beradi.

Ibn Arabiyning ilmiy merosi faqat islom olami bilan cheklanib qolmadi. Uning qarashlari: Sharq uyg'onish davri mutafakkirlariga: Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Aziziddin Nasafiy kabi yirik siymolar ijodiga bevosita asos bo'ldi. G'arb falsafasiga: Dante Aligyeri ("Ilohiy komediya" da Ibn Arabiy tasvirlagan me'roj motivlari seziladi), Raymond Lulliy va keyinchalik Barux Spinoza kabi panteist faylasuflar qarashlariga ta'sir o'tkazgan deb hisoblanadi.

1919-yilda ispaniyalik mashhur sharqshunos olim Migel Asin Palasios o'zining "L'Escatologia musulmana nella Divina Commedia" (Ilohiy komediyada musulmon esxatologiyasi) nomli tadqiqotini e'lon qiladi. U Ibn Arabiyning "Al-Futuhot al-Makkiyya" asarida tasvirlagan do'zax tabaqalari, jannat darajalari va koinot xaritasini Dantening asari bilan solishtirib, ular o'rtasidagi hayratlanarli o'xshashliklarni isbotlab bergan. Bu G'arb dunyosida katta shov-shuvga sabab bo'lgan.

Ibn Arabiyning eng murakkab asari "Fususul hikam"ni tushunish va tushuntirishda Navoiyning ustози Abdurahmon Jomiy juda katta rol o'ynagan. Jomiy unga atab "Naqdun nusus" (Matnlarni saralash) nomli maxsus sharh yozgan. Navoiy o'zining "Lison ut-tayr" va "Hayrat ul-abror" dostonlarida aynan Jomiy orqali o'zlashtirilgan Ibn Arabiyning "Vahdatul vujud" ta'limotini turkiy tilda yuksak badiiyat bilan kuylagan. Mashhur frantsuz faylasufi va sharqshunosi Anri Korben (Henry Corbin) Ibn Arabiyning "Olam al-misol" (Tasavvurlar va timsollar olami) tushunchasini G'arb falsafasiga olib kirdi. Bu tushuncha keyinchalik mashhur psixolog Karl Gustav Yungning "kollektiv ongsizlik" va arxetiplar haqidagi ta'limotiga juda

(13th international scientific and practical conference)

yaqin ekani aniqlandi. Shuningdek, yaponiyalik buyuk faylasuf Toshihiko Izutsu Ibn Arabiy falsafasini qadimgi Xitoydagi Lao-Szi va Chjuan-Szi (Daosizm) ta'limotlari bilan qiyoslab, uning umumbashariy mohiyatini isbotlagan.

Ibn Arabiy ilmiy merosini o'rganish — shunchaki tarixiy ma'lumotlarni to'plash emas, balki bugungi kun ma'naviy inqirozlariga davo topish demakdir. Uning asarlaridagi gumanistik g'oyalar, borliqqa va insonga bo'lgan cheksiz hurmat hamda muhabbat tuyg'usi yosh avlodni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Muhyiddin ibn Arabiyning ilmiy merosi islomiy tafakkur doirasidan chiqib, butun bashariyat falsafasiga kuchli ta'sir ko'rsatgan qomusiy ahamiyatga ega. Uning ta'limoti bir tomondan Sharq mumtoz adabiyotida (xususan, Jomiy va Navoiy ijodida) yuksak badiiy-irfoniy shakl olgan bo'lsa, ikkinchi tomondan G'arb uyg'onish davri va zamonaviy psixologiya (Dante, Spinoza, K.G.Yung) uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qildi. Bugungi kunda Ibn Arabiy asarlarini yangicha metodologik yondashuvlar asosida tadqiq etish yosh avlod qalbida dinlararo bag'rikenglik, insonparvarlik va yuksak axloqiy tushunchalarni shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Muhyiddin ibn al-Arabiy. Fusus al-Hikam (Hikmatlar durdonasi). – Qohira: 1946. (Abulalo Afifiy tahriri).
2. Abdurahmon Jomiy. Nafahot ul-uns min hazarot il-quds. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
3. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr / Mukammal asarlar to'plami. – Toshkent: Fan, 1996.
4. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
5. Xolmo'minov J.M. Vahdat ul-vujud falsafasi va Naqshbandiya ta'limoti. Monografiya. – Toshkent: Akademiya, 2014.